

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA CLUB ALPÍ CATALA BUTLLETÍ

SUMARI: Els catalans pel món. Marraqueix, per J. VECIANA.—Excursió al Pedraforca, per NÚRIA DE QUADRAS.—El nou observatori del Turó de l'Home, per EDUARD FONTSERÈ.—La llargada real de la costa

catalana, per LLUÍS SOLÉ. — Descoberta d'una altra auca vella, per JOAN AMADES. —Prehistòria ibèrica, per PELEGRÍ CASADES I GRAMATXES.—Crònica.—Bibliografia.—Noticiari.

ELS CATALANS PEL MÓN

Marraqueix

Hi ha una mena d'ambient, una mena de conspiració per a fer créixer el prestigi i el delit de visitar Marraqueix.

Anant-hi pel Nord solament hi ha la carretera de Casablanca. És un encís per al viatger veure aparèixer de cop i volta, en tramuntar la carena de les muntanyes Djebilet, la ciutat immensa, voltada de palmeres, emmarcada al lluny per les neus perpètues de l'Atlas.

En sortir de Casablanca vers el Sud es travessa una regió anomenada La Xaouïa, ni més pintoresca ni més variada que la Manxa castellana, a la qual segueixen les terres ermes de Rehamna abans d'enfonsar-se dins les gorges del Djebilet, que des del mig de la plana sembla esperar-vos al lluny de l'horitzó. Hom resta sorprès quan es veu al mig d'un paisatge trist i monòton, sense herba i sense cap mena d'arbres. Solament, de tant en tant, una tribu nòmada que campa al costat de la carretera, sota les seves «raïmes» fetes amb teixit de pèl de camell, que no deixa travessar l'aigua.

La desolació del terreny que travessem augmenta en entrar al desert de Ben Guerir, llarg de 40 quilòmetres i que la carretera, recta com un fil, divideix en dos. Quan els sentits estan ja cansats de veure pedres i més pedres, es presenta als ulls del viatger una mar de palmeres que hom diu que cobreixen una extensió de cent quilòmetres quadrats.

Al bell mig d'aquest oasi de verdor perenne i amb els cims de 4.000 metres de l'Atlas al fons, es troba quieta i reposada la gran ciutat de Marraqueix.

De totes les ciutats del Marroc, la ciutat imperial del Sud és la més africana: és la de característiques més afins a les ciutats i viles saharianes, a l'enigmàtica Tombuctú i a la llegendària i misteriosa Gao.

Tots els qui han visitat Marraqueix canten el seu cel, més pur i més blau que enlloc; les muralles i les cases són vermelloses del color de la terra rogenca, i les seves places immenses, els seus «suks» - carrers mercats - on no hi ha cap habitació, sinó que tot són botigues i llarguíssims coberts per a protegir-se del sol que cau gairebé perpendicular. Allí és on els moros de la Muntanya es retroben i s'ajunten, puix Marraqueix és un lloc de concentració on tots els habitants de centenars de quilòmetres a la rodona van a parar, i tanta gent formigueja pels seus carrers, que fan pensar en els temps reculats en què també es reunien allí, però no pas pacíficament com avui, sinó per organitzar expedicions guerreres cap al Nord o cap al Sud, unes vegades envers Feç i Espanya, i d'altres, cap al Sudan.

No hi ha cap mena de dubte que Marraqueix fa centúries que ja era una gran població, i s'engrandeix encara avui. Només cal pujar a dalt d'una de les torres del palau de la Bahia per veure la immensa aglomeració.

A l'Edat Mitjana els sudanesos, que l'havien cobejat, la feren objecte d'un setge rigorós. Segons una tradició indígena, aquells portaren, per tal de mantenir-se, grans quantitats de dàtils, i dels pinyols que llençaren va néixer l'atapeïda massa de palmeres que, com ja hem dit, enronda Marraqueix.

El govern francès per conservar-li el caràcter primitiu, no permet de construir-hi cases amb molts pisos, i això fa que l'amplària de la ciutat sembli exagerada.

Val la pena de «deixar-se portar» pel seu laberinte de carrers, amb espais lliures de tant en tant, tots plens d'un encís inigualable en cap altra agrupació humana del Marroc Saharià.

Tard o d'hora caureu a la plaça «Djemâa El Fna» - nom sinistre equivalent a una «reunió dels decapitats» - on, un altre temps, es tallava i es penjava el cap de tots aquells que conspiraven contra el Soldà.

Es compten a centenars els compradors i badocs, més d'aquests que d'aquells, especialment el divendres - que com tothom sap és

el diumenge dels mahometans - en què s'hi apleguen per milers els pagesos de l'Haouz, treballadors del Sus, «schleus» de l'Atlas, tots vestits amb curiosos barnussos negres confeccionats amb pèl de camell i llana, amb motius vermells, i armats amb punyals decorats. Tots van i vénen, sense tenir la més petita noció del temps que passa, enmig dels venedors de dàtils i taronges, de venedors de micos, d'encantadors de serpents, d'acròbates, d'homes ballarins de costums efeminats i vestits com les dones, que volen rememorar les «estrelles» de cinema de Hollywood.

Quan hom es barreja amb aquesta gentada, quan hom es deixa portar com un vaixell a la deriva, i sent els seus crits i s'emborratxa de les seves olors, acaba per tenir la impressió de viure en una època reculada de tres o quatre segles. Hom recorda aquelles multituds que formiguejaven per l'antiga Roma, i aquelles altres que el gran escriptor Flaubert descriu tan bellament en la seva interessant obra *Salambó*.

Des d'aquesta plaça s'albira al lluny la «Kutubia» amb el minaret que punxa el cel.

Fou manada construir per Abd El Mumen. De la mesquita pròpiament dita, no se'n pot veure res, puix està completament prohibida l'entrada als cristians i als jueus. Si, per atzar, hom pot mirar de reüll per una de les portes, veurà una profunda columnata que sosté 17 naus, i que ocupa uns 90 metres de llarg per 60 d'ample. Cal remarcar el decorat d'exquisit gust. Aquest bellíssim monument, com la major part dels d'aquest Imperi, està amenaçant ruïna.

El que frapa més el visitant, de totes maneres, és el minaret que es dreça erecte al seu costat, el qual recorda com cap altre la Giralda de Sevilla. Està tot ell construït de pedra; té 68 metres, i es destaca fortament el decorat de les quatre cares, esculpit i pintat, i el cinyell de mosaic blau molt viu que l'enronda en la part superior.

Tornem a entrar als «suks», grans com un poble, coberts d'un enteixinat de canyes per a protegir-se del sol aclaparador, en què s'enfonsa l'onada de compradors durant tot el dia.

Ací els cuirs repujats d'un vermell suau als ulls i a les mans, per a fer-ne coixins i arreus per a les cavalleries, bona part d'ells exquisidament brodats amb or. Més avall, les armes: escopetes llargues i antigues, punyals amb forma de mitja lluna, també decorats amb incrustacions d'argent i penjant de cordes de seda de colors vivíssims. Segueixen els negociants de grans; els venedors de

te a la menta, exquisit, i en aquell recó, el venedor de dàtils, mig adormit amb el Koran a les mans, ben rel·ligat per cert, i mig submergit en una muntanya de fruita i amb les balances als peus. Remarquem la filosofia d'aquest venedor que, bo i resant endormiscat les seves oracions, espera els compradors amb una calma beatífica.

Arreu l'abundància i la riquesa d'aquesta terra pròdiga.

En els «suks» de terrisseries, els decoradors de gerros i tasses canvien conversa en alta veu amb el veí, o bé canten mentre treballen l'argila fina tot aplicant-hi dibuixos geomètrics i graciosos amb quitrà que, segons ells, purifica l'aigua i fa la llet millor.

Dins el clarobscur d'una casa, un raig de sol s'ha posat sobre l'esquena d'un negre que deixa caure el martell sobre l'enclosa, amb cops acompassats, i a fora, al carrer, l'olor del coriandre i de l'anís es barreja amb la del pebre. Homes, colors, perfums i sol brillant, tot sembla, dins una perpètua «sarabanda», lligar-se i deslligar-se, juntar-se i fugir, cantar i vibrar, com per a una festa dels sentits.

Però, Marraqueix no és tan solament els «suks» vivents, és també els jardins i palaus on la distinció i la calma aquieten tot seguit a aquells que surten marejats de tanta exuberància.

Si la ciutat en general és africana, hi ha bells indrets on sap evocar també les ciutats perses, gràcies a les perspectives dels seus jardins, on a dins de l'aigua adormida es reflexen els pavellons, capritxos de soldà, coronats de teules verdes que fan recordar els dibuixos dels vells llibres d'Orient.

Gaus escriptors han escrit amb molt de talent la gràcia particular dels jardins de Marraqueix, han descrit llur ambient, les seves palmeres, els tarongers en flor, les flors i xiprers; però crec que ningú no ha pogut dir la nostàlgia de la cançó de l'aigua lliscant entre roses i magraners, sota les palmeres on picotegen els blancs coloms. Caldrien els versos d'un Saadi o d'un Hafiz, els cèlebres poetes d'Orient.

Hi ha també, digne de parlar-ne, el Palau de la Bahia - la brillant - que fou construït per ordre de Ba Ahmed Ben Moussa, fill d'un esclau negre que va arribar a ésser ministre del Soldà Muley Abd El Aziz, per haver estat ell el qui va amagar durant diversos dies el cadàver del Soldà Muley El Hassan per tal de fer temps i permetre de fer venir el seu successor i evitar greus disturbis.

L'arquitecte Hadj Mohamed El Mekki, saturat de tradicions an-

daluses, va passar set anys en construir-lo, i el va acabar, dotant-lo de tot el luxe marroquí, en 1900. És molt curiosa la distribució de locals, construïts sense un pla determinat, la qual cosa escau molt bé al gust dels moros.

De primer antuvi hi ha un pati sense cap motiu decoratiu, però tot enllosat de marbres; es passa a un jardí plantat de xiprers, de plàtans, tarongers i llessamins, i s'entra tot seguit a una sèrie de sales disposades a una banda altra, entre totes les quals destaca la de les recepcions. Més lluny hi ha el pati d'honor, de 50 metres de llarg per 30 d'amplària, també enllosat de marbre i voltat d'una galeria de vidres. Per ell s'entra a la sala del consell, de 20 metres per vuit, sense cap columna i magníficament decorada. Encara hi ha, a la peça següent, l'«Hamam» - bany moro de vapor, - i al final, un jardí rublert de roserars al qual donen les habitacions de la favorita. És ací, en aquest interior de caràcter íntim, on els artistes moros han sabut reunir totes les fineses del seu art.

És digne també de veure a Marraqueix, el «Mellah», barri hebreu, «Getho» marroquí, completament murallat, on viuen en una barreja espantosa tots els jueus per no tenir dret a viure en altre lloc. Tots són comerciants o joiers; ells no treballen mai la terra ni fan d'home de pena. Eren, i en molta part encara ho són, les víctimes expiatòries dels moros.

No fa pas gaire que encara existia un costum, segons el qual tot jueu havia de cedir el pas a qualsevol moro. Així mateix tenien l'obligació, després de les vuit de la nit, de no sortir del seu barri, on romanien tancats amb pany i clau; tampoc no podien pujar mai a dalt de cavall. Estaven condemnats a ésser els veritables jueus errants.

Creiem que la més gran distinció de l'Islam es troba en la majestat i poesia que posa davant la mort. Les tombes dels prínceps sâadians són úniques, i d'un art tan pur, que hom pot considerar-les com una de les obres mestres de l'art humà.

Perdudes al mig d'un barri qualsevol, a l'abric dels ulls profans, al fons d'un carreró estret, sorprenen aquelles tombes els ulls del vianant, no solament pels minuciosos detalls decoratius de les dues sales que els aixopluguen, sinó també per la grandiositat i magnificència amb què els arquitectes anònims han pogut lligar la simplicitat que convé a la majestat de la mort i el més esplendorós refinament.

Construït pel Soldà sâadià Ahmed El Mansur, de la dinastia

dita «sâadiana» (xvi i xvii), hi són enterrats els membres de la seva família.

Aquestes tombes, situades a dins d'un pavelló, estaven ignorades per l'abandó del passat, i no s'hi entrava des de feia molts anys. Foren descobertes en 1917 per uns europeus.

La primera sala, amb el seu sostre daurat i sostingut per quatre columnes, no ofereix l'interès que té la segona alcova, que és un santuari d'una puresa de línies remarcable: dotze columnes de marbre d'una sola peça la sostenen. Per terra, les tombes són cobertes de marbre amb inscripcions i altres ornamentacions.

El tot produeix, amb el silenci que hi regna, una impressió profunda que s'accentua encara més amb l'estat d'abandó i de ruïnes en què estava deixat. Sortosament els treballs de protecció que s'imposaven ja han estat començats.

Allí hom es pot extasiar davant les riqueses dels sostres, tots decorats amb fulles d'or; davant l'elegància de les columnes, i davant les inscripcions ornamentals; però el que hom no es cansa d'admirar és la forma amb què els artistes han sabut jugar amb la claror i l'ombra, i com han sabut trobar que un raig de sol no faci més claror enlloc que en la tomba que toca, símbol d'efímera glòria que conegueren els conquistadors que reposen per sempre més sota les humils pedres.

Què importa, davant la grandesa d'Allah, sinó tan solament un raig de sol daurant l'or dels seus llorers!

La muda esplendor que han tancat dins l'ombra, s'encén així a diferents hores del dia, quan els raigs de sol filtren per entre els arabescos.

Ací l'or brilla, més enllà un vermell es destaca, un marbre es daura, una columna sembla sortir de terra com una font lluminosa i solament es veu un dibuix, un motiu, una tomba, mentre tot l'altre resta ignorat a l'ombra.

I entre les portes obertes entren i surten les orenetes, familiars pertot arreu, que fan el seu niu entre les tombes dels soldans.

L'aristocràtic Orient té molt d'orgull durant la vida, però, ha de deixar-lo davant de la igualtat de l'altra vida, prova evident de la grandesa d'Allah. Després de la mort, els soldans estatgen les humils orenetes.

Marraqueix té, com es veu, per a satisfer totes les curiositats. S'ha de considerar, per tal de comprendre bé una ciutat tan diferent de les nostres, com una metròpoli, no d'una regió o d'un im-

peri, sinó com la metròpoli del Sud, incloent en aquesta paraula totes les suggestions, totes les imatges que és capaç d'evocar en nosaltres mateixos.

Oasi en sortir d'un desert, jardins meravellosos, palaus de les mil i una nits, masses humanes plenes de color, fruits, aigües, calor i sol, i, més encara, un punt del vast continent misteriós on encara es deixa sorprendre, per moments, l'ànima nua de l'Àfrica.

J. VECIANA

Casablanca, gener de 1933.

Excursió al Pedraforca (*)

Si el que es demana en aquest concurs és la ressenya d'un neòfit, d'un debutant, d'un passarell, vaja, aquesta n'és ben bé una, ja que l'excursió al Pedraforca (ara fa dos anys) fou la meua primera sortida una mica de debó.

El dia catorze de maig de 1932, sortírem de Barcelona amb els meus germans Maria i Ignasi, i els amics Queralt, Mora i Brunet. Anàrem amb tren fins a Puigcerdà, i d'allí, amb l'auto de servei, fins a Martinet. Allí llogàrem una cavalleria perquè ens portés la impedimenta, perquè la portés als altres, més ben dit, ja que els meus germans foren prou bones persones per a carregar-se els estris a mitges a fi que jo pogués anar sense motxilla. Cal confessar que vaig necessitar ben bé aquest ajut durant tota l'excursió. Després d'una pujada, amb una vista que estava molt bé, però molt dreta, que va durar no recordo quant amb exactitud, però unes quantes hores, arribàrem al Refugi "C. A. Torras" de Prat d'Aguiló. Era la primera vegada que anava a un refugi. Amb la il·lusió que em feia, no cal dir que em semblà magnífic tant l'edifici com el sopar que férem allí i la nit que hi passàrem.

Al matí següent, després d'esmorzar i d'endregar una mica el refugi, emprenguérem el camí amb intenció de fer el pic de la Canal Baridana. A la primera pujada trobàrem molta neu i haguérem de

(*) Treball distingit amb el premi en el Grup B del Concurs literari convocat per la Secció d'Esports de Muntanya.

fer servir els piolets, cosa completament nova per a mi, i que no cal dir que m'agradà moltíssim. Arribàrem a dalt de la carena del Cadí, on férem una mica de geografia que em va venir molt bé. Després de seguir una estona la carena, la deixàrem per baixar al fons de la vall, des d'on emprenguérem la pujada cap al cim de la Canal Baridana, tots menys jo, que em vaig quedar a baix amb les motxilles. Eren les 11 del matí, i em digueren que al mes tard a quarts d'una ja serien de retorn; però que em deixaven provisions per si es retardaven una mica. Jo em vaig disposar molt bé a jeure, i en aquesta posició—que fins a la data és la que he trobat més còmoda—vaig anar seguint les peripècies dels meus companys, que estaven empenyats en pujar per una canal plena de neu i molt dreta. Segons vaig veure i em contaren ells més tard, després d'una estona de temptatives, deixaren córrer aquella canal per pujar per una altra de més practicable.

Encara que ells no ho han volgut confessar, crec que més d'una vegada durant aquella pujada m'envejaren, a mi que tan tranquil·lament els contemplava, tot fent-los de tant en tant un xisclé, al qual contestaven o no, segons la posició més o menys còmoda en què es trobaven. Quan ells tombaren, els vaig perdre de vista, i com que no tenia altre entreteniment que contemplar el paisatge, això vaig fer. Crec que quan vaig tornar a Barcelona encara hauria pogut dibuixar la forma que tenien totes les congestes de neu que veia al meu voltant; tant me les vaig arribar a mirar, ja que no hi havia altre panorama.

Després d'una estona bastant llarga i veient que no semblava que els companys tinguessin cap intenció de tornar, vaig decidir tornar-m'hi de debò. Per no tenir fred em vaig ficar a dins del sac que el meu germà duia, i allí em trobaren els altres, quan arribaren. Els vaig preguntar si ja era la una, i em contestaren que ja passava una mica d'aquesta hora, perquè eren les cinc. Com que jo no havia pres res, em vaig posar a menjar amb ells i, tot "dinant", m'explicaren que no havien arribat al cim, i que en Brunet i en Quadras, que encara no estaven amb nosaltres, havien seguit endavant amb intenció d'arribar-hi, forçant una mica la marxa. Una estona més tard varen arribar els altres dos companys que, en efecte, havien arribat al Pic de la Canal Baridana. Els deixàrem menjant, i nosaltres començàrem a emprendre el camí cap a Gósol. Seguïrem una estona el torrent, i, en començar la pujada de la serra Pedregosa, ens atraparen els de la Canal Baridana. Férem la baixada fins al Collell bastant embalats, i, en ésser allí, en



Cl. Flandrin

MARRAQUEIX: PLAÇA DE «DJEMAA EL FNA»



Cl. Chacotte

MARRAQUEIX: JARDINS DE «LA MENARA»



559

MAR

« RAHMASH » O T E D R S



Qta, Flaidrin

MARRAQUECH (MERCAT COBERT) (806)

ENTRE EXCURSIONISTA DE CAVALARIA



SERRA DE CADÍ



Cls. 1. de Quidras

SERRA DE CADÍ



SERRA DE CADÍ: PUJANT DE PRAT D'AGUILÓ



Cis. 1. de Quadras

PEDRAFORCA VIST DES DE LA SERRA PEDREGOSA

Quadras s'adonà que s'havia deixat la motxilla a dalt. Com que es començava a fer fosc, nosaltres continuàrem cap a Gósol mentre ell pujava a cercar-la. A les fosques i per un camí molt pedregós continuàrem fins al poble, on arribàrem a les 10 de la nit.

Quan ens n'anàrem a dormir, l'Ignasi encara no havia arribat, així és que suposàrem que havia trobat la motxilla i, com que duia sac, s'hauria quedat a dormir allí mateix. Sortírem el dia següent a les 9 del matí, i pujàrem un pendent molt ferm. Al cap d'una hora començàrem la tartera que puja entre els dos cims, sense gens de vista, amb un sol que cremava molt. A la una vàrem arribar a la Forcadura, on dinàrem i reposàrem una estona.

Pujàrem al cim. L'escalada (si així pot dir-se'n) em va decepcionar una mica, ja que amb allò que posa la guia d'En Torras, que per pujar-hi s'ha de tenir "la petja ferma i el cap serè", em pensava que seria qui sap què, i tot plegat era quasi un camí de carro. La vista, però, és magnífica; tant, que fa perdonar que el primer tros de tartera sigui tan pesat i l'escalada tan fàcil.

Com que es veien uns núvols molt negres que s'acostaven, decidírem tornar avall. Ho férem després de donar una darrera mirada al paisatge. En arribar a la Forcadura prenguérem una mica de te que havíem preparat abans, i avall! Durant tot el dia no veírem res que s'assemblés a l'Ignasi Quadras, així és que suposàrem que se'n devia haver tornat a Barcelona o que el trobaríem al Gresolet, encara que era poc probable.

Baixàrem de la Forcadura per la banda de Saldes, aprofitant totes les clapes de neu per deixar-nos relliscar frenant amb el piolet, sistema de locomoció també completament desconegut per mi. En Brunet i en Queralt anaven amb molta seguretat, però els altres, encara que ens embalàvem bastant, fèiem unes caigudes molt regulars.

Per fi arribàrem al bosc del Gresolet. Com a bonic no es podia demanar més. Seguírem un camí, però s'acabà sobtadament. Començàrem a pujar i baixar a la bona de Déu i, per fi, tornàrem endarrera una estona. Mentre anàvem caminant sentírem un crit bastant selvàtic. Naturalment, vàrem pensar que seria l'Ignasi que corria per allí. I no ens equivocàrem. Al cap d'un moment el teníem amb nosaltres, i ens contava les seves aventures de des que ens havia deixat. Quan va arribar més o menys al lloc on havia deixat la motxilla ja era quasi completament fosc i no la va trobar. Aleshores baixà per atrapar-nos, però en comptes d'agafar el camí de Gósol va agafar el de Josa, i allí anà a parar. Com que no duia

ni cinc cèntims a sobre, malgrat que li oferissin els amos de la fonda, no gosà menjar res i se n'anà a dormir. Al matí següent tornà a cercar la motxilla i amb llum de dia la trobà més fàcilment. Després pujà pel Collell i anà tot el dia un parell d'hores darrera nostre. En arribar a la Forcadura, sense pujar al cim per no perdre temps, i havent vist ell també els núvols que s'acostaven, baixà com nosaltres fins al bosc on ens trobarem.

Amb tot això se'ns anava fent fosc, i no fèiem més que pujar i baixar cada vegada més enredats. A sota vèiem la casa del Gresollet, que ens semblava a tocar, però cada cop que ens hi volíem acostar baixant per una canal que semblava que ens hi duria, ens trobàvem que quedava tallada per un cingle que no devia tenir més de sis o vuit metres, però, com que no dúiem corda, ja era suficient per a impedir-nos la davallada.

Jo, naturalment, no podia més, però no deia res per no complir les coses. L'Ignasi també estava bastant tou, ja que havia caminat durant tot el dia sense haver menjat res des del dia anterior a la tarda. Provà de menjar, però ja se n'havia desacostumat, i no li anava bé.

Ja s'havia fet fosc, i per acabar-ho d'arreglar es començaren a sentir trons i a caure llamps cap al Pedraforca, i al cap d'un moment ja teníem la pluja a sobre. Per fi, en arribar a un tros més o menys pla, cap allà a quarts de nou, en Brunet ens deixà aturar dient que ens quedariem allí a passar la nit. Encara que no era un programa molt alegre tots l'acollírem amb una gran satisfacció. De moment ens asseguérem a sota un pi, mullats com unes sopes i amb un espectacle de trons i llamps que Déu n'hi do, però sense perdre la moral.

Al cap d'una estona passà una mica la pluja, i els nois pogueren encendre foc. Vora de mitja hora més tard, la pluja ja havia parat completament i ens poguérem assecar a la vora del foc. Teníem algunes provisions, però com que malgrat haver-nos caigut molta aigua per sobre no n'havíem arreplegat ni una mica per a beure, ens fou impossible menjar res.

Quan ens semblava que feia molt temps que estàvem allí aturats, vàrem mirar el rellotge, i eren les deu! Faltaven sis hores perquè es fes clar, i es tractava de no perdre la moral que, fins aleshores, s'havia aguantat molt bé. En Queralt ens començà a cantar una cançó que parlava de les garrofes que menjava un ruc, no sé si per fer-nos venir més gana, i quant a la beguda ens acontentàvem amb parlar de si ens agradava més

el Coca-Cola, l'Orange Crush ben fresc o l'orxata de xufles gelada.

Només duien sac en Brunet i l'Ignasi. En Brunet se n'anà a dormir la primera part de la nit a dins del seu sac, i després el deixà a la Maria. El meu germà i jo ens ficàrem com poguérem a dins de l'altre. Estàvem tan estrets que l'Ignasi de tant en tant em recomanava que no respirés, perquè, si no, no hi cabíem; però, com que jo no me'n podia estar, vàrem haver d'aprendre a respirar a compàs. A mig fer ens agafaven ganes de riure, i ja estava tot perdut.

Almenys, per això, estàvem calents i podíem dormir, però en Queralt i en Mora tota la nit s'estigueren desperts vigilant el foc. A mitja nit ens despertà el soroll que feia el foc que se n'anava rodolant avall, i hagueren de fer un sot amb els piolets perquè s'aguantés en el seu lloc.

A les quatre, quan començava a clarejar, emprenguérem el camí de davallada que teníem molt a prop. Ens semblava que teníem la boca igual que paper secant, puix ja feia dotze hores que no havíem begut res, així és que en arribar a la vall i trobar un torrent, ens hi abocàrem tots com a feres. A les sis arribàvem a Gresolet, on esmorzàrem i ens reférem una mica. Dues hores més tard en sortíem per anar ja cap a les Fonts del Bastareny i Bagà. La baixada fins a les Fonts de Bastareny és bastant pesada, demés, com que encara no ens havíem refet completament de la nit anterior, ens semblà —almenys a mi— excessivament llarga.

Arribats a les Fonts, reposàrem una estona, i Brunet i en Mora començaren de marxar cap a Bagà per encarregar el dinar. Nosaltres hi arribàrem a dos quarts de dues, i el nostre pas per la població fou molt admirat pels indígenes.

Celebràrem amb xampany la nostra primera dormida «à la belle étoile» i anàrem després amb l'auto de servei cap a Guardiola, on havíem d'agafar el tren cap a Barcelona.

Després d'aquesta primera sortida ja m'han quedat ganes per sempre de fer-ne d'altres. De totes maneres, per moltes excursions en què prengui part i per molt boniques que siguin, no crec que cap em faci oblidar la del Pedraforca ni, sobretot, la nit passada en el bosc del Gresolet, fantàsticament il·luminat pel foc, en la meva primera excursió de passarell.

El nou observatori del Turó de l'Home

EL Servei Meteorològic de Catalunya compta amb un bon reforç des de l'any passat. A dalt del Montseny, hi ha instal·lat un observatori de muntanya, destinat a ésser algun dia una de les institucions científiques més útils de la nostra terra.

La gènesi d'aquest observatori ha estat el compromís de Catalunya de col·laborar en l'estudi de la circulació atmosfèrica general durant l'any polar 1932-1933, compromís que derivava de la Conferència meteorològica reunida a Copenhague l'any 1929, i que fou ratificat i concretat el 1931, amb motiu de la vinguda a Barcelona del Dr. La Cour, President de la Comissió internacional encarregada d'organitzar aquestes recerques.

L'Institut d'Estudis Catalans, sota el patronatge del qual fou posada l'empresa de muntar un observatori al Montseny, demanà a la Generalitat que es posessin a disposició del Director del Servei Meteorològic de Catalunya els recursos necessaris per a la instal·lació i funcionament de l'observatori, i obtingué dels Honorables senyors President de la Generalitat i Conseller de Cultura, tota mena de facilitats, que han permès l'edificació ràpida d'un xalet i l'adquisició dels aparells més indispensables.

Tot això ja està en funcions. L'instrumental, dins d'una rígida economia, és suficient per a la missió que ha de complir durant l'any polar: determinació dels corrents atmosfèrics a l'alçària de l'observatori (1713 metres), de les qualitats de les masses d'aire que hi vagin passant, i dels instants en què hi passin els fronts o superfícies de discontinuïtat entre les masses d'aire successives. Amb aquest objecte, han estat muntats al Montseny un anemògraf elèctric Richard de 16 direccions, un anemòmetre Robinson, un barògraf, un higrògraf, un heliògraf de Campbell, un termòmetre registrador, un pluviòmetre i la instal·lació termomètrica reglamentària d'aparells de lectura directa, comprnent-hi el psicròmetre.

El pla d'observacions, ultra el mantenir tot l'instrumental registrador a l'hora exacta, que s'obté per radio, comprèn la determinació directa dels elements meteorològics cada dues hores, no solament per lectura dels instruments, sinó també per observacions

visuals, entre les quals l'estadística dels coeficients de transparència de l'aire, i de la quantitat i classe dels núvols són fonamentals.

El xalet que serveix per a la residència de l'observador, ha estat construït de triple gruix de fusta i planxa de suro, de manera que està fortament defensat contra el fred de l'exterior, per poc que es mantingui una moderada calefacció dins de la casa. A l'interior hi ha el receptor elèctric de l'anemògraf i el baròmetre, que no poden ésser instal·lats a fora. La distància del xalet als aparells del cim és molt escassa, i, àdhuc els dies de mal temps, l'accés a ells no ofereix cap dificultat.

Un antic excursionista, En Josep Gil, ha estat encarregat de l'observació ordinària. És ell qui va aplegant les dades d'observació que, en haver acabat l'any polar, a finals d'agost d'enguany, passaran a formar part de la documentació de tot el món, damunt la qual es farà l'estudi de la circulació general atmosfèrica que té lloc entre les regions polars i les regions temperades de la terra.

La realització de l'observatori del Turó de l'Home ha estat possible mercès a l'ajut que el Servei Meteorològic ha rebut del senyor Ricard Capmany, propietari d'aquell cim. Les facilitats que el senyor Capmany ha donat per tal que en aquells terrenys es construís el xalet i s'hi establissin els aparells, només tenen parió amb les que ens ha ofert a fi que, acabat el període de l'any polar, es planegi un vast projecte d'engrandiment de l'observatori, fins a fer-ne un centre de primer ordre.

Certament, tots desitgem que així sigui. La situació del Montseny és única, i d'aquell observatori treurà Catalunya un doble profit. Primerament, cap altra muntanya de la nostra terra no domina com aquella tota l'extensió del país, i particularment de les rutes de l'aviació comercial; des d'aquest punt d'albir, l'instalar-hi un lloc de vigilància i d'informació constant, és cosa que les circumstàncies imposaran. Segonament, és un lloc privilegiat per a les investigacions d'ordre purament científic, com són totes les que fan referència a la irradiació solar, a la ionització de l'aire i a l'electricitat atmosfèrica en general, als plafons de núvols, etc., i amb pocs elements s'hi poden fer sonatges de l'atmosfera, puix a partir d'aquella altitud s'assoliran les de 3000 ó 4000 metres.

Molt manca encara per arribar a aquest resultat. Per ara, els meteoròlegs del Servei català hi fan estades freqüents, però curtes, a l'objecte de revisar els aparells o de fer-hi algunes observacions fora del programa obligatori, com són les de la formació dels núvols, de les quals tinguérem ocasió de donar-ne a conèixer

algunes en la conferència que sobre aquest tema donàrem a la Societat Catalana de Ciències físiques. Però aquesta actuació escaussera no podrà satisfer-nos, i tard o d'hora al Montseny caldrà que hi hagi personal tècnic permanent, amb comunicació telefònica també permanent amb el Servei Meteorològic, i amb lloc i confort per als savis que, d'ací o de l'estranger, hi vagin a fer estudis de llur especialitat, que no en mancaran, si ens ho proposem entre tots.

A aconseguir aquest resultat, cal que contribueixin tots els qui s'interessin per la ciència i tots els qui s'interessin per la muntanya. No els demanem diners, sinó ambient. Un ambient d'entusiasme que asseguri per al treball de les noves generacions de meteoròlegs l'escalf de la simpatia pública, escalf que nosaltres no hem conegut fins al declinar de la vida.

EDUARD FONTSERÈ

La llargada real de la costa catalana

DEGUT a la manca de mapes adequats, actualment desconeixem la superfície exacta de la nostra terra, i així mateix ignorem l'altitud de moltes de les nostres muntanyes, i la longitud del litoral i dels rius catalans. Molts d'aquests valors, els coneixem només aproximadament, puix les estadístiques oficials repeteixen amb monotonia inalterable les dades obtingudes fa trenta i quaranta anys, abans de disposar dels mapes que actualment posseïm i que permeten una major aproximació. Així, doncs, la morfometria catalana, o sia, la valoració matemàtica de les formes del relleu, està encara per encetar.

A primera vista pot escapar la importància, no solament especulativa, sinó àdhuc utilitària, d'aquesta mena d'estudis. Cal tenir present, però, que molts càlculs demogràfics, posem per cas la densitat de població, poden esdevenir erronis si no recolzen sobre dades exactes en quant fa referència a la superfície. Altrament, per a moltes qüestions d'enginyeria, com, per exemple, la construcció d'obres hidràuliques, s'ha de tenir en compte la força viva del corrent de l'aigua, la qual, al seu torn, depèn del pendent dels rius i de la superfície de la conca hidrogràfica recollectora, i ambdues

dades es calculen damunt els mapes. I no parlem ja de l'interès purament científic de les qüestions relacionades amb el perfil d'equilibri dels rius, evolució del relleu coster, etc.

A causa d'haver emprès alguns estudis sobre morfologia del litoral català, hem hagut de recórrer forçosament a la seva valoració matemàtica. Les dades assolides, quant al que es refereix a la longitud de la nostra costa mediterrània, difereixen tant de les que solen figurar en la major part de les obres geogràfiques, que creiem convenient donar-les a conèixer.

És evident que l'exactitud en els resultats obtinguts depèn en gran part dels mapes utilitzats, i ens aproximem al valor real a mesura que disminueix l'escala del mapa, puix a gran escala és impossible de representar degudament les múltiples irregularitats del relleu, especialment allí on la costa apareix retallada capriciosament amb innumbrables freus, cales i badies que contornegen el perfil litoral, com a la costa brava catalana. Per aquesta raó hem utilitzat sempre els mapes més amplificats que es coneixen. Del Sénia fins a prop de Blanes hem disposat dels mapes de l'Institut Geogràfic a escala 1 : 50.000. De Blanes cap al N. hem emprat mapes a escales diverses, i els resultats manquen, lògicament, d'uniformitat. Quant a la costa empordanesa, presten bon servei els mapes militars a escala 1 : 20.000; però de l'Escala a Blanes ha estat necessari recórrer als dos fulls publicats del mapa 1 : 50.000 de l'Institut Geogràfic, a l'1 : 100.000 de l'Estat Major, 1 : 100.000 de la Mancomunitat, i àdhuc, en una extensió d'uns 20 kms., a l'Itinerari Militar a escala 1 : 200.000. Així i tot, els resultats obtinguts són tan pròxims als valors reals, que gairebé poden considerar-se com a definitius. Per a altres qüestions de detall de la costa brava, ens hem valgut també dels plans a escala 1 : 10.000, publicats per la Direcció General d'Hidrografia.

Lluís Marià Vidal (1) assigna a la costa una longitud aproximada de 455 kms.; Pau Vila (2) diu que la costa catalana, del cap de Leucata al Sénia té uns 400 kms. de llargada; finalment, el *Derrotero del Mediterráneo* (3) atribueix a la costa catalana 501 quilòmetres. Tant les dades que figuren en la susdita *Geografia de Carreras i Candi* com les del *Derrotero* estan distribuïdes per províncies, i llurs diferències amb els resultats que hem obtingut figuren en el quadre següent:

(1) Carreras i Candi, *Geografia de Catalunya*, Vol. I, p. 12.

(2) P. Vila, *Resum de Geografia de Catalunya*, Vol. I, p. 35.

(3) *Derrotero general del Mediterráneo*, Vol. I, p. 265 i següents.

Província	Resultats	Vidal	Diferència	Derrotero	Diferència
Girona . . .	220 kms. 050 m.	145 kms.	115 kms. 050 m.	157 kms. 407 m.	62 kms. 643 m.
Barcelona . .	112 » 900 »	120 »	—7 » 100 »	120 » 470 »	—7 » 570 »
Tarragona . .	219 » 350 »	230 »	—10 » 650 »	224 » 074 »	—4 » 724 »
Costa catalana	552 kms. 300 m.	455 kms.	97 kms. 300 m.	501 kms. 951 m.	50 kms. 349 m.

A aquest total de 552 kms. 300 m. cal afegir 55 kms. que corresponen a la costa del Rosselló, amb els quals la longitud de la costa catalana resulta igual a 607 kms. 300 m.

Els nostres càlculs acusen, doncs, una diferència de prop de 100 kms. amb les dades de l'autor esmentat darrerament i de 50 kms. amb les del *Derrotero*. La diferència més gran és per a la costa gironina, a causa de les nombroses sinuositats difícils de precisar en un mapa a gran escala.

Aquests resultats han estat obtinguts amb un senzill corbímetre, aparell d'una gran precisió quan es tracta de costes rectilínies, però quelcom inexacte en els trajectes molt retallats. Hom sol recomanar d'amidar les costes excessivament articulades amb un fil poc extensible, i resseguir amb tota cura el contornejat del litoral; però els valors que hem obtingut per aquest procediment difereixen tan poc dels que dona el corbímetre, que hem preferit acceptar, per la seva simplicitat, la tècnica esmentada primerament.

Una de les qüestions més interessants en estudiar el perfil d'una costa, és determinar el seu grau de desenvolupament, el qual ens dona una idea exacta de la forma de la costa, i permet d'establir comparacions. El grau de desenvolupament d'una costa pot ésser avaluat per tres procediments distints (*Martonne, Traité de Géographie Physique*): 1.—Comparació del contorn real amb el contorn fictici, o sia, una línia tangent exteriorment als punts més sortint, *contorn extern*, o una línia tangent interiorment als entrants més pronunciats, *contorn intern*. 2.—Comparació de la part aïllada pel contorn intern, o *membres*, amb la superfície total del país, o *tronc*. 3.—Comparació de la longitud total del contorn amb la superfície total.

Pel primer procediment s'obté un *índex de desenvolupament* que ens dona una idea molt aproximada del grau d'articulació d'una costa. La figura adjunta, que representa el tros més retallat de la costa catalana, indica clarament com han de traçar-se els contorns intern i extern per tal d'obtenir el corresponent índex de desenvolupament.

Es dedueix tot seguit que l'índex esmentat s'aproxima a la uni-



L'OBSERVATORI DEL SERVEI METEOROLÒGIC DE CATALUNYA AL TURÓ DE L'HOMÉ



Cls. J. Pons

VISTA DES DE L'OBSERVATORI DEL MONTSENY



Cl. G. Olivella

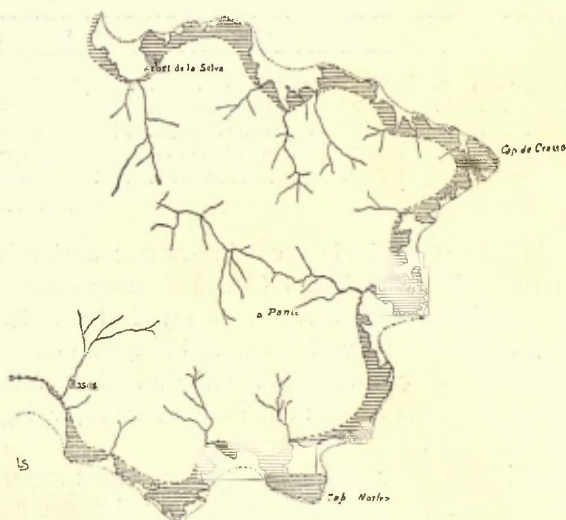
PENYA-SEGATS DE LA COSTA BRAVA, A LA CALA BORRASCA ENTRE LLORET I TOSSA



Cl. C. E. de C.

PLANA DELTICA DEL TORDERA, PLATJA DE SABANEL·L I VIL·LA DE BLANES

tat en les costes baixes i platges rectilínies, mentre que augmenta considerablement quan es tracta de costes braves molt articulades. Per aquesta raó en el quadre que segueix hem separat ambdós



La península del cap de Creus. Escala 1:200.000

La ratlla de punts és el contorn extern; la interrompuda, el contorn intern; l'espai en blanc, el tronc, i el ratllat, els membres

tipus de costa, tot dividint el litoral en regions naturals. El tipus de costa baixa correspon a les planes litorals i deltes: Rosselló, Empordà, plana del Ter, Maresme, delta del Llobregat, etc., en tant que el tipus de costa brava, forma part dels massissos muntanyosos pròxims a la mar, Montgrí, Garraf, Pireneu, etc.

Costa baixa

Demarcacions	Límits	Longitud	Índex
Rosselló	Del cap de Leucata a Colliure	27.200 m.	1,01
Empordà	De Roses a l'Escala	22.900 m.	1,06
Plana del Ter	De l'Estartit a Es Forn (Bagur)	10.800 m.	1,02
Maresme	De la Tordera al Besòs	53.600 m.	1,01
Pla del Llobregat	Del Besòs a Torre Barona (Castelldefels)	36.300 m.	1,05
Penedès	Del Gaià a Vilanova	33.250 m.	1,05
Camp de Tarragona	Del Gaià al Coll de Balaguer	61.900 m.	1,08
Pla de Tortosa	Del Coll de Balaguer al Sénia	129.700 m.	1,55
Total		375 kms. 450 m.	
			Mitjana aritmètica 1,1

Les denominacions comarcals emprades en el quadre anterior, així com les del següent, no corresponen exactament, en algun cas,

als límits naturals de les comarques, puix hem fet les divisions atenent únicament al caràcter de la costa.

Costa brava

Demarcacions	Límits	Longitud	Índex
Península del Cap de Creus. . .	De Colliure a Roses	116.150 m.	2,40
Massís de Montgrí	De l'Escalà a l'Estartit	17.500 m.	1,35
Costa brava	D'Es Forn a Blanes	80.500 m.	1,54
Garraf	De Torre Barona a Vilanova. .	17.500 m.	1,15
	Total de costa brava. . .	231 kms. 650 m.	

Mitjana aritmètica 1,61

L'anàlisi d'aquestes relacions ens indica que a Catalunya predomina el tipus de costa baixa (deltès i planes litorals), la qual dóna sempre un índex de desenvolupament inferior a 1,09, exceptuada la part corresponent al delta de l'Ebre que, a causa dels dos golfs produïts pels braços del delta, arriba a tenir un índex de 1,55. El Camp de Tarragona acusa també un índex major degut al sortint del Cap de Salou.

En canvi, la costa brava dóna sempre un índex superior a 1,15 i en els trossos més retallats s'aproxima a 2,5. L'índex de desenvolupament a les distintes parts de la costa brava guarda estreta relació amb la naturalesa petrogràfica dels ribatges i amb l'estadi evolutiu del litoral. Això ens porta ja massa lluny; però, de totes maneres, és precís remarcar els fets essencials que es desprenen de la comparació dels distints índexs de desenvolupament.

Les porcions més articulades de la costa catalana són les de l'Estartit, Bagur i Península de Cap de Creus, és a dir, allí on els sistemes muntanyosos, serralada de Marina i Pireneus, envesteixen la costa. Demés, al Cap de Creus, la naturalesa pissarrenca del paleozoic (exceptuant el petit clap calís del Cap Norfeu) i la direcció E.-W. de les capes, afavoreix el retallat de la costa, que arriba a assolir un índex de 2,40. Però el tros d'El Port de la Selva a Roses, és a dir, la península pròpiament dita, presenta encara un grau major d'articulament, el més gran de la costa catalana, puix arriba a un índex 3. Algun autor (1) ha atribuït la morfologia costera d'aquesta regió a un possible enfonsament; però, en realitat, els dos factors esmentats suara expliquen a bastament la morfologia de la península de Cap de Creus sense necessitat de recórrer a moviments pirogènics.

(1) Hernández Pacheco: *Mouvements et dépôts sur les côtes d'Espagne pendant la Pliocène et Pleistocene*. Florence, 1930.

La comparació entre els índexs corresponents al massís de Garraf i al de Montgrí, d'anàloga composició geològica i petrogràfica (1), evidencia també que l'orientació del relleu litoral és el factor predominant, puix mentre Garraf té un índex de 1,15, la costa del massís de Montgrí arriba a 1,35. De totes maneres, la diferència entre les costes calisses (índex mitjà, 1,20) i les pissarrenques (Cap de Creus, 2,40) o granítics (Costa brava, 1,54), és sempre manifesta.

Un segon procediment per a posar de manifest la forma de la costa, consisteix a comparar la superfície del tronc amb la dels membres aïllats pel contorn intern. Així, per exemple, a Europa el tronc representa les dues terceres parts de la superfície total. Aquest procediment és poc interessant en el nostre cas, i solament té importància quan es tracta de costes molt articulades. Tot amb tot, i com a exemple, hem aplicat aquesta tècnica a les costes del Cap de Creus, i resulta que existeix la relació d'1 és a 10, és a dir, que la superfície dels membres representa una dècima part de la superfície del tronc.

Finalment, el tercer procediment que hem assenyalat per a valorar el relleu coster, consisteix a establir la proporció entre la longitud real del contorn coster amb la superfície d'una regió. Així, per exemple, per cada quilòmetre de costa, a Europa corresponen 27 km.²; 80 a Àsia, i 115 a Àfrica. Admetent que la nostra terra té una superfície de 32.996 km². (aquestes dades són les que vénen perpetuant-se des de la ressenya publicada en 1864 per l'Institut Geogràfic), resulta que, per cada quilòmetre de costa hi ha a Catalunya 82 quilòmetres quadrats de territori.

Aquest càlcul, complement dels anteriors, serveix de comprovant dels trets morfomètrics essencials de la costa catalana, segons hem deduït abans, caracteritzada pel seu perfil rectilini, amb dues regions regularment articulades (tingueu en compte que les costes del N. de Bretanya tenen un índex de desenvolupament de 3,89 (2).

Moltes conseqüències fisiogràfiques i humanes es dedueixen d'aquest fet característic del litoral català, però el seu anàlisi no entra ja dintre dels nostres propòsits.

LLUÍS SOLÉ

(1) Almera: *Mapa geològic de la prov. de Barcelona*, Regió 4.^a.— San Miguel-Solé: *Geologia del Massís de Montgrí*. Barcelona, 1933.

(2) Martonne, *Le pénéplaine et les côtes de Bretagne*. Ann. de Géograph. 1906.

Descoberta d'una altra auca vella

A l'Exposició d'imatgeria popular catalana organitzada pel Centre de Lectura de Reus la primavera de l'any 1931, la inauguració de la qual ens fou encarregada, vàrem descobrir una auca del tema «El món al revés» que ens era completament desconeguda, i que no vàrem poder descriure i estudiar en l'obra que sobre aquest interessant aspecte de l'art popular tenim publicada junt amb els amics Josep Colomines i Pau Vila, per estar ben avançada d'impressió.

Creiem que la descoberta té prou importància per a donar-ne compte, i ho volem fer des del nostre BUTLETÍ, bo i aportant així una contribució al folklore de Catalunya.

L'auca pertany a la família Vidiella, molt coneguda a Reus, la qual la conserva, no com un document bibliogràfic, sinó com un record de família, ja que havia pertangut a l'avi de l'actual posseïdor, que la tenia per a jugar-hi. Estava tallada en rengles, i aquests, cosits l'un al costat de l'altre en forma de llarga tira, que es conservava caragolada. És aquesta una de les formes de conservació de les auques. Reduïdes a un llarg rengle eren caragolades al voltant d'un bastonet o rodet. En descaragolar-les apareixia el tema davant de l'infant com una mena de panorama. Els rodolins presentaven nombroses taques de color, fetes de mà d'un infant, que havia volgut acolorir les figures, responent també a un vell entreteniment pueril d'aquell temps.

En el primer rodolí apareix el següent text, gravat damunt de la bola del món, que forma com el cos d'un home que es manté cap per avall i cames enlaire: *LO MÓN AL REVÉS. Noguera. 1823*. L'auca és, doncs, feta per Josep Noguera, conegut popularment per «Noguera-fecit», i gravada el susdit any. Cal remarcar que aquesta és la tercera auca d'aquest autor en què es representa el mateix tema, puix en té una altra, també signada, publicada modernament per l'imatger Antoni Bosch amb el títol *Antiguo mundo al revés*, que sembla que devia ésser gravada pels voltants de l'any 1820, de la qual no coneixem cap tiratge ni edició d'època, i una altra d'editada per Ignasi Estivill que porta el títol igual a la que descriuim, si bé en castellà, gravat així mateix en el primer rodolí. És remarcable que en el curt període d'uns tres anys, un mateix gra-



vador fes tres auques d'un mateix tema, segurament per a editors diferents que, exceptuant l'Estivill, ens són completament desconeguts. És curiós també de notar que així com les dues primeres porten el text en castellà, la que ens ocupa el porta en català. Tot i ésser les tres auques d'un mateix autor, presenten un punt de vista diferent. La més antiga porta gravat a sota, en castellà bàrbar, el significat de l'escena, i el dibuix es presenta net de tot motiu accessori de caient ornamental que omple el marc i rodeja les figures d'aquell aire tan característic dels gravats populars. La segona presenta ja aquests tocs representats per uns nuvolets que surten per la part superior i pels costats del marc, i que rarament manquen si l'escena és a l'aire lliure. La tercera, o sia, l'auca descoberta, presenta un requadrat en el marc que dóna relleu a les escenes, com es pot veure en la reducció que en donem, de la reconstrucció que hem fet del full primitiu amb la tira guardada. El conjunt de l'auca és completament diferent de les altres dues, que es poden veure en facsímil en l'obra esmentada, tot i ésser deguda a una mateixa mà.

La majoria dels temes figurats en aquesta auca, són els que podríem qualificar d'inamovibles en el seu tipus: *la rata que agafa l'home amb una ratera* (rodolí 27), *l'ós que fa ballar l'home* (30), *la cadira que seu damunt de l'home* (13), *el peix que fregeix l'home* (9), etc. En canvi, hi ha uns quants temes originals que no es troben ni en les altres auques del mateix Noguera, ni a l'atribuïda a Robreño, ni a cap altra d'autor ignot. El rodolí 5 figura *l'ase que visita el manescal*; el 6, *el carro que navega per la mar mentre els vaixells tresquen per les muntanyes*; el 12, *el pagès assegut en el reial tron, mentre el rei cava*; el 20, *l'ocell que caça l'home*; el 28, *el paísà que vol prendre l'autoritat*; el 34, *el gos que fa ballar l'home*; el 41, *la penitent que confessa el frare*. Són també motius nous i diferents els dels rodolins 37, 38, 39 i 40, el significat dels quals és un xic difícil de veure clar. En les escenes reproduïdes de les auques anteriors, l'autor no ha tingut cura de dissimular la còpia, puix l'encaix i distribució del dibuix és en tots gairebé del tot igual, encara que notablement millorat i perfeccionat en aquesta darrera, que, tota plegada, presenta, tant en el seu conjunt com en nombrosos detalls, una major gràcia en els trets i en el tallat, així com un conjunt estètic molt superior. El seu millorament, però, està posseït d'aquella gràcia i ingenuïtat tan simplicita que dóna a l'art popular el seu inimitable i deliciós encís.

JOAN AMADES

Prehistòria ibèrica (*)

INTEM, de la millor manera que ens sigui possible, de dir quelcom de la magna obra del Dr. Bosch i Gimpera. Després d'un resum geològic, el nostre autor resoltament s'endinsa en les fosquedats del paleolític i entreveu, entre la boira espessa, alguna clarícia que li permet de suposar que en la península ibèrica i en el Nord d'Àfrica existí una rudimentària cultura, o sia, la del període *musterià* inicial, evolucionant en l'*achelià*, damunt de la qual se superposaren dues noves cultures: una, portada per gent nòrdica vinguda a Europa, i una altra, per gent africana, i les qualifica, respectivament, d'ibèrica i de mauritano-precapsiana. Aquests elements ètnics representen el *paleolític inferior* a la nostra península. Com a testimonis s'esmenten els escassos exemplars de les pedres treballades en aquesta primitiva era, anomenada de la *pedra antiga*.

Avançant per aquesta via, ja més fressada, l'autor entra en el *paleolític superior*, en el qual troba caracteritzades les cultures franco-cantàbrica i la capsiano-africana, que tenen per extensió geogràfica les terres que la Mediterrània banya. Afirmar una filtració en el Nord del territori català, de la cultura característica del *paleolític* europeu occidental, que s'ofereix com a típica en la regió de la Dordogne, i a Catalunya es presenta en els territoris que avui corresponen als llocs de Sant Julià de Ramis, Serinyà, Capellades, etc. La cultura capsiana es caracteritza també en la zona andalusa i a l'Est de la Península; l'autor en fa un profund estudi. Són d'aquest període les pictografies dels abrics a l'aire lliure, de les baumes i de les coves representant els animals existents en tan llunyana època, i les enigmàtiques *mans humanes*, que solen acompanyar aquelles representacions. La figura esquemàtica de l'home apareix en l'abric de Cogul, fet importantíssim estudiat a bastament, mentre en les altres estacions figuren el senglar, el cavall, la cabra, el bou, el cérvol, l'ase salvatge, etc. Això indica tal vegada un grau de cultura considerable.

(*) *Arqueologia i Art Ibèrics*. Dr. P. Bosch i Gimpera.—*Etnografia de la Península Ibèrica*.—Barcelona:—Editorial Alpha.—MCMXXXII.—Un volum, XVII-695 pàgs. Prefaci. Introducció. Sis parts. Apèndix. Conclusió. Addicions i correccions. Índex de matèries i gravats, 542 figures.

Interessant és l'estudi dels moviments dels pobles en el període final del paleolític, o *epipaleolític*, que correspon a les darreries de l'època quaternària, fet que s'explica per regnar en les regions fins aleshores temperades, un fred excessiu, que obligà els homes i bèsties de cercar terres més benignes. Aquest període acaba quan aparegué el règim de les temperatures actuals, que s'anomena del clima *optimum*. Coincideix amb aquest canvi el començament d'una època que es caracteritza pels exemplars de pedra treballada amb gran perfecció, coneguda per edat del *neolític*. Sembla confirmat pels exemplars trobats arreu en la nostra Península, que el centre d'atracció d'aquests pobles foragitats pels fenòmens geològics, fou en les terres ibèriques i ocuparen, d'una banda, fins al centre d'Espanya i Portugal, i, d'altra, remuntaren l'Ebre fins a França. El que s'ha descobert d'aquest període demostra que es portava una existència pobríssima, si bé quelcom més avançada que la del període precedent, com indica el fet de donar cert culte als morts. Apareixen també les figures esquemàtiques dels éssers vivents, i, en alguns indrets, els curiosos palets de riera, amb dibuixos pintats.

L'autor afirma que els pobles del Nord d'Àfrica eren capsians i saharians, d'arrel camita, i que llançats del primitiu lloc que habitaven per efecte de la formació del desert de Sahara, emigraren vers l'Àsia Menor i la península ibèrica. Aquest fet tal vegada coincideix amb el període predinàstic de l'Egipte superior, o sia, de la regió de la Núbia.

Entra l'autor a ocupar-se de l'aparició de l'art rupestre a la nostra península, i fa notar la representació en les pintures de les coves de certs animals desapareguts fa temps de la nostra latitud, com el brúfol, l'elefant, el rinoceront, la girafa, etc., herbívors que assenyalen bon clima i aigua arreu. Al marge de l'època quaternària, indica la presència del moltó, la cabra, el boc, etc., i, per fi, les esquemàtiques representacions de l'home caçador i de la dona dansaire. És aleshores que la cultura capsiano-sahariana s'expansiona i avança per les terres hispàniques. Qualifica de cultura d'Almeria certes semblances o influències en el SE. de la nostra península. Els exemplars descoberts en les nostres estacions arqueològiques donen peu a esbrinar l'origen dels pobles ibèrics.

Altres testimonis d'aquesta possible relació dels pobles del Sahara amb els primitius habitants del N.E. d'Espanya, són els sepulcres (anterior a les dinasties egípcies, semblants als dòlmens del N.O. de l'Àfrica). En aquests enterraments s'han descobert va-



GRAN URNA PINTADA DE LA NECRÒPOLIS D'OLIVA, EN TERRES DE VALÈNCIA



TESTA PRAXITELIANA D'AFRODITA D'EMPORION

sos amb adornaments incisos, ous d'estructura, amb dibuixos gravats, barrejats amb restes humanes de tipus capsità. Aquests apareixen inhumats en fosses cavades al sòl, i els esquelets en posició arrupida (embrionària), com en els sepulcres americans. Aquesta cultura almeriana eneolítica, apareix en l'estació de Vilassar de Dalt, segons el Dr. Bosch.

L'origen dels Ibers, el troba l'autor en els pobles que habitaren el marge Nord del Sahara, els quals formaren part de la gran família dels camites, que ocuparen els territoris que s'estenen entre l'Atlas i el Níger. Aquella gent fa la seva aparició a Europa a la fi de l'època quaternària, en acabar el període glacial, que correspon a l'horitzó *paleolític superior*. Els fets geològics de la «desglaciació» del continent europeu i l'assecamment del Sahara, produint una temperatura calenta en les nostres latituds, expliquen el canvi de vida dels nostres aborígens, els quals de caçadors es converteixen en pastors, i de nòmades, en sedentaris, tot donant origen a l'agricultura. Aquest fet, que representa un avenç considerable en el camí de la civilització, produí l'acabament de la somniada *Edat d'or* de la humanitat, i aparegué la lluita per la vida, mai més no acabada, per tal d'ocupar i defensar els llocs necessaris als pasturatges i als conreus. Nasqueren aleshores les agrupacions familiars, els clans, l'esbós dels pobles i de les pàtries.

És d'aquest temps l'expansió al N. d'Àfrica dels saharis i la decadència dels capsitàs, arreconats a les muntanyes de l'Est; i pel que es refereix a la nostra península, aquests fets s'assenyalen devers el 3000-2500 a. de J.C. En aquell temps la invasió de gent sahariano-camita és demostrada; d'ella s'originen els Ibers històrics.

És cosa sabuda que des del període eneolític o principis de l'Edat del bronze, la nostra península fou un dels centres metallúrgics més importants del món antic. D'Espanya sortia el metall que necessitaven les illes britàniques, Sardenya, Itàlia, etc., i es creu que l'argent que usaven els pobles de les costes i illes de l'Egeu procedia de les mines d'Ibèria.

El fet transcendental per a la civilització del temps objecte d'estudi, fou la caiguda de la civilització aquea, a conseqüència de la invasió dòrica, que destruï, o poc menys, la refinada cultura, el centre de la qual fou la ciutat de Micenes (1200 a. de J.C.).

Venint a temps més propers, l'autor parla de la colonització fenícia en la regió del Sud de la península, coneguda per Tartèsia.

La vida de la Mediterrània passà per un període de fosquedat, com si després de la destrucció del poder aqueu s'hagués eclipsat la llum. Segueix després un nou temps que es caracteritza per les incursions dels fenicis, que impediren la talasocràcia grega dominant fins aleshores en la part Sud del nostre mar intern. Coneguts són els viatges de les naus de Tarsschich, de Salomó (970 a. de J.C.), d'Hiram de Tir (968-935 a. de J.C.), Josafat (875-851), Isaïes (segle vii), Ezequiel (580), Salmanassar V (727-722), Sargó (722-705), Assaharddó (680-668), Assurbanípal (668-626), Nabukadnezar (605-562), etc. Totes aquestes navegacions es refereixen al país de Tarsis. Considerable activitat marítima que tal vegada pot explicar-se per la fundació de Gades (Càdiz) pels fenicis, el 1100 a. de Jesucrist, i de Màlaga. Si això passava en la regió meridional del nostre mar, altra cosa succeïa a la costa Sud de Catalunya, on els grecs comerciejaven amb els habitants, des de Tortosa fins al Pirineu. Les navegacions de Kolaïos de Samos (segle vii a. de J.C.), pogué estendre's vers les costes tartèssies, quan els reis d'Assíria, darrerament citats, destruïren el poder dels fenicis i llurs ciutats, Sidó i Tir (681-669 a. de J.C.).

Les troballes que modernament han estat fetes especialment a Eivissa, Càdiz i en altres llocs de la nostra península, de procedència fenícia, demostren que des del primer mil·lenari fins a la meitat del segon abans de J.C., la influència púnica fou considerable.

No podem passar per alt la part de l'obra que tracta del país de Tarsis. Nega l'autor que sigui la Gades fenícia, i Tartessos, a la desembocadura del Guadalquivir, la regió de què parla la Bíblia. Es pregunta si la misteriosa Tartessos podria ésser la discutida Atlàntida o si tal vegada fou una colònia de cretencs, del tercer mil·lenari abans de J.C. (període eneolític). No resol tan difícils qüestions, sobre les quals molt s'ha dit i resta encara molt camp per a fantasiejar. Les clàries que es pretén que proporciona l'Odissea (1143 (?) a. de J.C.) no són suficients, al nostre entendre, per a poder establir cap mena de seguretat i menys encara les informacions que els sacerdots egipcis donaren a Soló. En resum: ni l'Atlàntida fou Tartessos, ni aquesta regió era al Sud d'Espanya.

Entrant l'autor per camins més segurs, recorda que els grecs per primera vegada entraren en relacions comercials amb els indígenes de la Península l'any 630 a. de J.C., portats per l'abans esmentat Kolaïos de Samos. Segueix esmentant la segona expedició

dels focus envers les nostres latituds, i retreu la personalitat del cèlebre rei de Tartessos, Argantoni (segle VII a. de J.C.). S'ocupa llargament de les dades del *Periple* sobre els pobles, que en el temps que tingué lloc aquest viatge marítim (segle VI a. de J.C.), existien a la península, copiades en la conegudíssima *Oræ maritimæ*, de Rufus Festus Avienus.

En la segona part de l'obra, l'autor tracta dels *pobles preibèrics de la Península*, als quals qualifica de descendents dels *Capsians i dels Pirenencs*. L'època en què apareixen correspon als temps *protoneolític i neolític avançat*; llur expansió té lloc a l'Occident europeu i caracteritza la gent primitiva de l'anomenada *cultura de les coves*.

És aleshores que es formen els nuclis poblats, germen dels pobles indígenes de la Península; apareix la ceràmica típica del temps, grollerament pastada, vasos de parets gruixudes elaborats a mà, amb decoració digital o unguar, més endavant feta amb punxó, que representa un art esquemàtic.

En l'estudi d'aquest interessant període, entra l'autor en l'examen dels exemplars que obren una nova edat, l'anomenada del *coure*, que correspon als últims temps de l'era neolítica. És l'Edat dels metalls. Aquest llarg període prehistòric es caracteritza per una positiva evolució de la cultura, que l'autor qualifica del *Vas campaniforme*.

A Catalunya troba l'esmentada «cultura de les coves», que es presenta barrejada amb elements indígenes capsians i amb els de la cultura d'Almeria, importats per la invasió dels pobles almerians a la nostra regió. Confirma aquesta opinió amb les troballes d'Escornalbou, Tartareu, etc., consistents en vasos ornamentats, després i puntes de sageta de sílex, i restes d'eines per a treballar la terra. A més, els cranis que s'han descobert en dites estacions, confirmen la barreja dels immigrants, puix se'n troben de dolicocefals, junt amb braquicefals. Nota a més la presència de tipus negroides (raça de Mugem). L'autor fa derivar tots aquests pobles del primitiu capsità. L'època d'aquests fets, la situa envers la fi de l'eneolític (2500 a. de J.C.).

El monument més important de tan allunyada època que es conserva a la península és la cèlebre *Cova de Menga* (Andalusia), que sembla coincidir amb els sepulcres de cúpula; llunyana imitació o, millor, coincidència, amb els anomenats Tresor d'Atreu, tomba d'Agamemnon, etc., de la Grècia heroica.

La cobejança sentida pels pobles de l'eneolític per a la possessió dels jaciments metallúrgics, explica la barreja d'elements ètnics al Sud de la nostra península. El que més caracteritza aquell període és la decadència de l'antiquíssima cultura capsiana (1200-1000 abans de J.C.) i l'aparició dels fenicis o libi-fenicis a la part més meridional d'Espanya. En aquest temps i coincidint amb la fundació de Càdiz (Gades) per navegants de Tir, podem quasi afirmar que comença l'època històrica de l'Espanya primitiva.

Aleshores es presenta la qüestió del cèlebre poble tartessi, del qual s'ha fet esment suposat avançadíssim en relació a l'època a què pertany, i a la no menys interessant de l'aparició del poble celta a la fi de la primera Edat del ferro, dominant al centre i oest de la península, amb infiltracions a la costa catalana. Aquesta part de l'obra del Dr. Bosch i Gimpera, té per a nosaltres una vàlua excepcional, puix projecta algunes clarícies en la fosquedat regnant en la determinació i ubicació dels pobles primitius de Catalunya. Els textos literaris dels geògrafs grecs i romans, i les troballes arqueològiques, són retretes per formar concepte en tant que possible clar i positiu en aquesta part de la nostra prehistòria. Sembla deduir-se'n que els pobles *històrics* de Catalunya, o sia, els citats pels autors clàssics, són derivats del primitiu capsità, anorreats o poc menys alguns nuclis indígenes en les regions més muntanyoses, representats pels ausetans, els bergistans, els ceretans, els ausoceretes-castellans, indigetes, laietans, lacetans i cossetans, dels quals parlen els vells geògrafs i historiadors, considerats, però, com a barrejats i més o menys confosos amb els ibers i celts.

La cultura que caracteritza aquest període, o sia, dels pobles derivats dels antics capsians, l'enclou l'autor en la civilització hallstàtica, la qual es presenta dividida a Catalunya en dues regions: la litoral o de la cosja, i la interior, on persisteix la cultura indígina del centre (Segre, Vic, Lluçanès, etc.), que representa la primera edat del ferro (del 900 al 650 a. de J.C.) a la nostra regió. Als territoris més occidentals (Pallars, Alt Urgell, Solsona, Montsec, Conca de Meià, etc.) troba l'autor que la cultura dels pobles pirenencs s'estén i es sobreposà a la dels indígenes o s'hi barrejà, com confirma la toponímia.

Mereix especialíssim esment la part de l'obra que tracta de la *Prehistòria dels Ibers*. Creu l'autor, que el poble, abans citat, de la cultura d'Almeria estengué per l'Est de la península la seva influència, i que representa el precursor immediat dels ibers històrics. Aquest fet coincideix amb el període neo-eneolític. El que aquesta

gent antiquíssima deixà com a record de la seva estada a la nostra terra són els poblats fortificats que arreu es van descobrir, enfilats en els cims dels turons; les fosses cavades a terra, revestides de pedra i en forma de caixes, cobertes segurament amb un túmul format de pedres o terra; la ceràmica sense decorar, les típiques puntes de sageta finament treballades en pedres dures, les destrals de pedra polida, les perles per a collarets, i les figuretes, indubtablement idols. Tot aquest conjunt de coses revela un avenç considerable que coincideix amb l'aparició del coure, que obre una era nova. A partir d'aquest fet és considerable l'avançada en el camí de la cultura, puix es realitza la substitució dels atuells de sílex, necessaris a la vida i a la defensa, pels treballats en coure i en bronze seguidament. A les terres del Centre i Sud de Catalunya s'han descobert estacions típiques d'aquest període, que representen una cultura mixta de les coves i d'Almeria, especialment a Garraf, Salomó, Montserrat, Santa Creu d'Olorde, Guissona, etc. Aquesta primera edat del bronze comprèn del 2500 al 2000, i la segona, del 1800 al 1400 a. de J.C.

La cultura pròpiament ibèrica, la fa coincidir l'autor amb la primera Edat del ferro, i la localitza a l'Est d'Espanya (segles vi i vii a. de J.C.), i assenyala com a característica de la ceràmica ibèrica sense adornaments, la que pertany al segle iv a. de J.C., que conserva el tipus almerià. Pel que es refereix a Catalunya, la influència de la cultura hallstàtica persisteix; l'atribueix a una immigració cèltica que tingué lloc a l'època esmentada. Som ja a l'acabament de la prehistòria i al principi de la Ibèria històrica, que coincideix amb la segona Edat del ferro (500 a. de J.C.). És d'aquest temps una invasió de tribus africanes, que s'identifiquen amb els tartessis històrics del Sud d'Espanya.

Important és la part que el Dr. Bosch i Gimpera dedica a l'estudi dels *pobles de les Balears*, del misteriós poble dels *talaiots*, de les *navetes* i de les *taules*. A la primera Edat del bronze correspon la major activitat dels pobles balears, que pertany a la cultura argàrica, prolongació de l'almeriana. Com a momonuments típics s'assenyalen les grutes artificials i les influències de les cultures dels pobles de les illes de la Mediterrània.

Atribueix els talaiots i les navetes, al darrer període de l'Edat del bronze (1200 a 1000 a. de J.C.), i considera l'origen d'aquests típics monuments lligat amb el dels *naraghas* de Sardenya, que tal vegada podrien ésser procedents d'un poble africà, si bé en el període eneolític de la cultura dels Millares troba monuments anà-

legs als baleàrics. Coincideixen aquests fets amb la introducció del ferro en les illes de la Mediterrània occidental.

Es pregunta si cal cercar la procedència dels pobles baleàrics i sards al N.E. de l'Àfrica menor (Tunis i les Sirtes). Fins a la presència dels cartaginesos, o sia, després de la cultura dels talaiots, regna la major fosquedat en la prehistòrica baleàrica. En arribar als temps històrics es presenten de primer antuvi els finicis a Eivissa, segle VIII (?) a. de J.C., i seguidament els cartaginesos, a finals del VI. Aquests forasters trobaren l'illa ocupada pels gimnesis, i l'anomenaren gimnèsia o *dels qui van nusos*, suposant que tan estranya gent no era indígena, sinó vinguda d'altres terres, la qual cosa sembla que no passava a Mallorca ni a Menorca.

La troballa a Costic (Mallorca) de les curiosíssimes testes de bous de bronze, que recorden els exemplars anàlegs procedents de Micenas, fa preguntar si arribà fins a les Balears la civilització crètico-egea. L'autor, resoltament afirma que *no hi ha res* que pugui atribuir-se a la cultura de la Grècia heroica en la nostra península (1).

De totes maneres, reconeix el Dr. Bosch i Gimpera que els habitants de les Balears estaven en relació amb els moradors de les terres atlàntiques, com ho demostren les troballes fetes en els talaiots, opinió que concorda amb la dels historiadors que afirmen que els homes que vivien a les costes i illes de les mars Oceànica i Mediterrània sostenien mútues relacions, i que tots plegats no serien de vàlua menypreable, quan aquests *homes de la mar* posaren el poderós Egipte en situació de defensar-se en temps dels ramésides.

A la segona Edat del ferro, que correspon a la nostra península amb els darrers temps de l'època preromana, col·loca l'autor els *Ibers històrics*. Distingeix dos períodes en la dominació del país per aquella antiga gent: des del segle VI a últims del IV a. de J.C. i de la meitat del segle III fins a la invasió romana. Per primera vegada Hecateu esmenta els Ibers exercint l'hegemonia damunt dels pobles indígenes.

En el nostre territori existiria un actiu comerç entre els ibers, els tartessis i els etruscs, que serien els tres pobles més importants de les costes de la Mediterrània durant la quarta centúria a. de Jesucrist. Del litoral els ibers passaren a l'interior de la península,

(1) Hom ha dit si els esmentats caps de bòvids eren romans.

on es trobaren amb els celtes. Afirmar el Dr. Bosch, que aquests dos pobles no es confongueren, ni es barrejaren per formar mai una unitat política.

La cultura genuïnament ibèrica, es distingeix des del principi per la rudesia i arcaisme dels productes, supervivència de les cultures del neolític i del eneolític; contrastant amb la cultura dels pobles tartessis del Sud i del sud-est d'Espanya, que es caracteritza per les influències gregues, que hi són ben paleses, sense, però, contrarrestar les que eren degudes a la civilització fenicio-cartaginesa, tan evidents en els exemplars descoberts en les necròpolis gaditanes, especialment de Carmona, d'Osuna, d'Estepa, etc. En aquestes estacions abunden els objectes de bronze, ferro, or i argent, juntament amb relleus i figures. Les escultures descobertes en el Cerro de los Santos, Alacant, Elx (la cèlebre *Dama*, del Louvre); les existents a Balazote, Bocairent; les joies de Javea, etc., demostren un grau de civilització considerable i una antiquíssima tradició.

No oblida l'autor la regió d'Ibèria que més ens interessa, com és el territori de la nostra pàtria. L'etnografia catalana és, per ella sola, matèria d'estudi de la major importància. La situació geogràfica de Catalunya a bastament confirma tal afirmació. Poques regions poden comptar amb l'antiguitat i abundància de dades relatives als aborígens nostres del litoral i de l'interior. I si els textos literaris no escassegen, tampoc els monuments arqueològics. Bona mostra de tot això ens dóna l'autor en la part del llibre que ressenyem. L'intent d'extractar allò que amb erudició suma ens comenta, és superior als límits dels nostres propòsits. Els ilergetes són tal vegada els més genuïns representants dels nostres aborígens, o sia, els indígenes no ibèrics dominadors del país, des de l'interior fins a la costa. Afirmar l'autor que els primers habitants de Tarragona foren ilergetes, i posteriors a ells, els cossetans, que ocuparen la ciutat i el camp. Relativament als pobladors de la costa, creu el doctor Bosch que no foren pròpiament ibers, sinó iberitzats, això és, unes tribus *misgetes*, i distribueix aquesta gent en les comarques assenyalades pels historiadors i geògrafs, en representar la població de l'època de la cultura de les coves (neolítica i eneolítica).

Explica detalladament els moviments d'aquests pobles i les contrades en què en el decurs del temps s'anaven establint definitivament, seguint les opinions més autoritzades i modificant-les algunes vegades. Llàstima que no acompanyin aquesta importantíssima part del llibre els corresponents mapes per a la deguda claredat

de l'exposició que, d'altra banda no s'aconseguiria si intentéssim fer-ne un extracte.

No menys interessant és la part que es refereix a l'estudi dels exemplars de la indústria i arts d'aquests pobles primitius. Revela en alguns d'ells imitacions gregues i hellenístiques, especialment en la ceràmica, que produeix una barreja d'estils molt curiosa, sense perdre el que té de típica i característica.

Conceptuem d'un interès especial, és la que tracta de la *cultura dels camps d'urnes*, la qual comprèn des del Rud d'Alemanya fins a Catalunya. L'autor conceptua indígena aquesta cultura i pertanyent a la primera Edat del ferro. Té per característica un aspecte arcaitzant, que pretén continuar els tipus de la cultura de les coves del neo-eneolític. Assenyala exemplars a Merlés, Vic, Berga, Lleida, Port de la Selva, Cadaqués, Serinyà, Olot, Anglès, el Vallès, etc. Són tombes desproveïdes de túmuls, que donaren vasos sense decoració o amb incisions molt superficials, l'època dels quals assenyala devers els segles x-vi abans de J.-C. Afirmar l'autor que el poble dels *camps d'urnes* a Catalunya és un grup celta que els ibers de la costa dissolgueren entre els pobles indígenes i les ulteriors invasions iberes, devers el segle vi a. de J.C. Pel que es refereix a la península, els esmentats celtes es presenten al centre i occident, o sia, a la fi de la primera Edat del ferro. Es caracteritza per la cultura posthallstática, que a Portugal deixà com a record els castros i les citànies, i que es coneix pels *cepses* o *cefes*, adoradors de la serp com a animal sagrat.

Algun record toponímic sembla que deixaren els celtes entre nosaltres, p. e., els noms de Verdú, Reixac, Burriac, Estrac, Vulpellaç, Vilac, Florejacs, Llorac, etc. Pel que es refereix a les regions centrals, s'atribueix als celtes, no celtibers, les estranyes representacions d'animals (bòvids?) anomenades *verracos*, *bichas*, *toros*, etc.

A la *meseta* central habitaren els celtibers citeriors, formats de la barreja dels ibers amb els celtes, dominats per aquests, encara que l'element ibèric fos anterior. Com diu R. de Berlanga (1), la població central de la península era híbrida, i els més genuïns representants de la raça hispana eren els ibers de la costa oriental de la península, dels quals som els directes descendents els catalans.

PELEGRÍ CASADES I GRAMATXES

(1) Manuel Rodríguez de Beolanga.—*Los bronce de Lascuta, Bouanza y Aljustrel. - Introducción.*—Málaga, 1881.



CRÒNICA

Secció de Fotografia

Durant el mes de gener aquesta Secció realitzà les següents excursions: dia 8, a Berga i Santuari de Tossals; dia 29, a Collbató, Vinya Nova, Can Jorba i Castell.

A més d'aquestes excursions, els dijous se celebraren sessions, en les quals els senyors Blasi, Xicart, Vilaseca i Flaquer projectaren triats clixés de llurs colleccions.

EXPOSICIÓ DE FOTOGRAFIES.—Amb el títol *La nostra gent*, aquesta Secció organitza una exposició de fotografies, a prendre part a la qual han estat convidades especialment les seccions d'Esports de Muntanya i d'Arqueologia.

Amb el present avís convidem les altres Seccions i tots els socis del CENTRE. Cal l'esforç de tots per tal que aquesta exposició de tipus forans i de ciutat de la nostra terra tingui l'èxit que pertoca a l'obra cultural del CENTRE.

Els qui vulguin ajudar-nos n'hi ha prou amb deixar-nos els clixés, si ho prefereixen, puix la Secció de Fotografia tindrà cura de fer les ampliacions tamany 13 x 18, sense cap despesa pel propietari dels clixés, als quals seran retornats immediatament després d'haver-ne extret les proves corresponents.

Per a més detalls cal consultar la Secció de Fotografia. Aquesta Secció es proposa inaugurar l'exposició de referència el mes de març.

Secció de Geografia i Geologia

L'INSTITUT DE GEOGRAFIA ALPINA A CATALUNYA.—Aquesta institució científica de la Universitat de Grenoble, dirigida pel Professor Raoul Blanchard, té en projecte un viatge d'estudi per Catalunya. S'ha demanat la

col·laboració del CENTRE per a aquesta excursió, per la qual cosa la Junta va prendre l'acord de patrocinar el viatge, i amb aquest fi encarregà a la Secció de Geografia i Geologia que tinguí cura de l'organització material i científica del mateix.

La Secció està preparant la redacció explicativa dels itineraris geogràfics proposats a l'Institut grenoblé, així com també aplegar les dades per al viatge i l'estatjament dels futurs visitants.

Confiem que el pas dels geògrafs alpins per Catalunya serà tan profitós per als estudis geogràfics de la nostra terra com ho fou fa deu anys amb la vinguda del Professor Blanchard.

Secció d'Esports de Muntanya

DE VILIELLA A PORTA, VALL DE QUEROL, AMB ESQUÍ.—Els dies 6, 7 i 8 de gener un grup d'esquiadors es traslladà al poblet de Viliella (Cerdanya), on els estudiants d'Arquitectura i d'Enginyers tenen un parell de cases habilitades com a refugis, per tal d'efectuar les excursions més importants d'aquella regió.

El dia 6, els socis senyors Herbert Glaeser, Joan Andreu, Ernest Múller, Joan Roig i Josep M.^a Guilera efectuaren en auto el viatge fins a Viliella, i aquell mateix dia, els seus companys Carles Bertrand, Josep M.^a Nubiola, Pere Vives, Xavier Vilaró, Ignasi Escuder i Eliodor Orfila, que ja eren allí des de la vigília, efectuaren l'ascensió a la Tossa Plana dels Llamps (2898 metres), amb temps molt serè, però molt fred. En la part alta sofriren un vent molt fort.

El dia 7, tots els excursionistes sortiren de Viliella de bon matí, i seguiren la llarga ribera de la Llosa, vers la barraca dels Esparvers (3 ho-

res). La neu era seguida des del començament del bosc, i les baixes temperatures la mantenien completament polsosa. Un vent fort i seguit, a estones amb la violència del torb, molestava els excursionistes i els feia témer pel resultat de l'excursió. Amb tot, seguien remuntant la vall fins a trobar-se sota la Portella Blanca d'Andorra, on es formaren dues caravanes. La primera, composta per H. Glaeser, Roig, Andreu i Mullor, franquejaria la Portella de Joan Antoni i, més tard, el port d'Embalira per tal d'anar a fer nit al refugi del Pas de la Casa. Els altres remuntaren la Portella Blanca d'Andorra, la qual fou assolida just al migdia (5 hores des de Viliella). La baixada per la vall de Campcardós es veié favorecuda per una neu immillorable en tot el trajecte, la qual cosa permeté d'arribar fins a les envistes de Porta amb els esquís posats. Això els facilità prendre el tren de les 2 h. 30 m., el qual els portà a Puigcerdà, i passar els darrer dia de l'excursió, els uns a La Molina, i els altres a Núria.

El grup que el dia 8 pernoctà al Pas de la Casa, pujà al pic de Padrons. En la llarga davallada fins a Puimorens i Porter també trobà una neu de la millor qualitat. Fou una excursió encertada per tots els aspectes.

EXCURSIÓ A LA VALL D'ARINSAL I AL CIM DEL CAP DELS ASPRES.—Dies 6, 7, 8 i 9 de gener. Concurrents: Josep Puntas, Josep Ribas, Joan Mis, Santiago Codina i Josep Torent

Dia 6. — Barcelona a Andorra. D'Andorra amb automòbil fins a l'engorjat de Sant Antoni per la carretera en construcció, i a peu fins a Arinsal

Dia 7.—El mal temps ens féu desistir de l'ascensió al pic de Coma Pedrosa, quan ja s'havia guanyat la dolenta pujada sobre la vall d'Arinsal per l'afluent d'aquesta, que porta les aigües de Coma Pedrosa. Els cims eren coberts, feia vent i a estones queia una lleugera nevada. Retorn a Arinsal.

L'ascensió amb esquís al Coma Pedrosa des d'Arinsal no és gens recomanable, perquè el terreny és poc a propòsit.

Dia 8.—El temps és clar, però als cims el vent continua aixecant la neu en remolins.

D'Arinsal, a peu, se segueix la vall de Cubil per la riba esquerra, tenint enfront el pic agut de l'Alt de la Capa. Es deixa el fons de la vall i es puja, sense camí, pel redreçat aiguavés esquerre, entre matolls i pins. Es guanya la carena i es passa sense perdre alçària a la vall que baixa de la coma Llemple, afluent també de la d'Arinsal. Es travessa, tot muntant-la, la coma Llemple, de terreny magnífic per als esquís, i es puja al port Vell (2 h. 45 m. des d'Arinsal sense parades). Una ventada furiosa féu difícil de travessar el port.

Del port Vell, en mitja hora es puja amb crampons al cim que el domina al N.O., que és el del Cap dels Aspres, d'una alçària de 2.650 a 2.700 metres. Panorama interessant i molt extens excepte vers el Nord., que li priven la vista els pics de Sanfons i Coma Pedrosa.

La visita al cim del Cap dels Aspres permet de donar-se compte de l'error dels mapes, que no assenyalen la carena dels Aspres, la qual té la direcció de Ponent a Llevant, i separa la vall que porta les aigües del Coma Pedrosa, de la Coma Llemple. Tal omisió porta com a conseqüència que assenyalin el port Vell entre la vall de Tor i la Coma Pedrosa, essent així que tant el port Vell com el port Negre, que es troba més al S., comuniquen la vall de Tor, no amb la Coma Pedrosa, sinó amb la coma Llemple.

Descens a Arinsal i, per la vall d'Arinsal i la del Balira, a Les Escaldes.

Dia 9.—Les Escaldes a Barcelona.

ASCENSIO ALS PICS D'EINA I DE LA TORRE D'EINA.—Dia 15 de gener. Participants: Lluís Estasen, Jofre Vila, Emili Tintoré, Herbert Glaeser, Albert Oliveras, Joan Mis, Joan Roig, Josep Puntas i Josep Torent.

Itinerari: Vall d'Eina, collet entre la vall d'Eina i la de Noufonts, coll de Noufonts, pic d'Eina, turó entre el pic d'Eina i el coll de Núria. D'aquest turó, i no del mateix pic d'Eina com s'acostuma a assenyalar en els mapes, arrenca una carena vers el N.O., que s'enlaira en el seu punt culminant al cim de la Torre d'Eina. Separa les valls franceses d'Eina i de Prats, i amb la neu en bones condicions resulta fàcil de seguir.

De Núria al pic d'Eina, 3 hores; del pic d'Eina al cim de la Torre d'Eina, 1 hora. Es féu el retorn pel coll de Núria i es baixà a la vall d'Eina per terreny dolent, trencat i força pendent.

El fred fou intensíssim durant tota l'excursió. La neu es trobava tan glaçada que tot l'itinerari de pujada i també el de baixada fins al fons de la vall d'Eina, hagué d'ésser fet amb crampons, arrossegant o carregant els esquís.

Es tracta, segurament, de la primera ascensió d'hivern al cim de la Torre d'Eina.

CURSES D'ESQUÍS. — A reserva de tractar amplemunt de les curses d'esquís en el moment d'establir la Memòria de l'hivern, podem avançar els resultats de les curses celebrades durant el mes de gener i en les quals han intervingut corredors del CENTRE.

El dia 15 es varen córrer els Campionats socials del CENTRE, en els quals, per primera vegada, s'establiren diverses classificacions per categories. La cursa es corregué pel Pla de l'Anyella, i resultaren guanyadors: 1.^a categoria: Ernest Mullor; 2.^a categoria: Ignasi de Quadras; juniors: Oriol Canals, i veterans: Gustau Wintsch.

El dia 22 es corregué el III Aplec dels Esquiadors Graciens. En aquesta cursa els corredors del CENTRE obtingueren un triomf complet, puix els seus corredors Mullor, Andreu i C. Bertrand obtingueren el 1.^{er}, 2.^{on} i 4.^{rt} lloc de la classificació general, entre més de 70 participants, i guanyaren, per tant, la Copa per a Entitats.

ALTRES CURSES. — El dia 29, aquesta Secció organitzà a La Molina la cursa femenina «Copa Margot Moles», que després d'una lluita molt interessant i disputada guanyà la senyora Carlota Dubler.

També els nostres consocis senyors Gustau Wintsch i Joan Andreu resultaren guanyadors en les curses de fons (socials) celebrades pel Club Alpí Núria i per l'Ateneu Enciclopèdic Popular.

VI SALÓ CATALÀ DE FOTOGRAFIES DE MUNTANYA. — La Secció d'Esports de Muntanya organitza per sisena vegada aquest Saló de Fotografies de Muntanya.

Restarà obert del 23 d'abril al 13 de maig proper. Els premis seran tres medalles d'honor: d'or, daurada i d'argent.

Hom pot demanar les bases al CENTRE.

Secció d'Arqueologia

PASSEJADA TRADICIONAL PELS CARRERS DE BARCELONA. — Sobre aquest tema el senyor Joan Amades ha vingut donant un cicle de conferències, les primeres de les quals tingueren lloc els dies 11 i 18.

El senyor Amades, gran coneixedor del nostre folklore, féu una detallada explicació de cada un dels carrers de la Barcelona antiga, i exposà llurs característiques i les anècdotes que se'n conten. L'amplitud del tema ha motivat que l'esmentat cicle continuï durant el mes de febrer.

Finalitzat el cicle donarem una recensió de les conferències que l'han integrat.

EL GREMI DELS MESTRES FUSTERS. — El dia 25, el senyor Aureli Capmany donà una conferència sobre l'esmentat tema. Pel seu interès ens proposem de publicar-ne el text en un número pròxim.

Secció de Cinema

PRESIDÈNCIA DE LA SECCIÓ. — Davant la insistència del President de la

Secció, senyor Francesc Blasi, que calia que fos substituït, puix el fet d'ésser a la vegada President de la Secció de Fotografia restava un element a la Junta Directiva del CENTRE, una part de la qual es forma dels Presidents de les Seccions, se celebrà Junta General extraordinària, i resultà elegit President per unanimitat el senyor Lluís de Quadras i Feliu.

FILMS DE C. E. DEL VALLÈS.—La sessió coraesponent al segon dijous de gener anà a càrrec de la Secció

de Cinema del Centre Excursionista del Vallès, la qual projectà una selecció de films dels seus socis. Tots ells foren aplaudits. Sorprengué especialment la perfecta sonorització d'En Llobet-Gràcia pel seu Reportatge.

«IMPRESSIONS DE L'EST DEL CANADÀ I ESTATS UNITS».—En la sessió del quart dijous de gener es projectà aquest film, producció del soci doctor Àngel Pinós, el qual l'acompanyà d'una explicació molt interessant del seu viatge.

BIBLIOGRAFIA

RECTIFICACIÓ.—En el número darrer (pàgina 15) hom diu que el retaule de Sant Antoni Abat, que va existir fins a l'any 1909 a l'església dels PP. Escolapis d'aquesta ciutat, era obra del pintor *vuitcentista* Jaume Huguet.

Encara que bona quantitat de lectors s'hauran adonat de la «gaffe», volem assenyalar ben clarament que el nostre gran pintor Jaume Huguet va pertànyer a la generació del quatrecent.

UNA ESCULTURA CATALANA EN EL «VICTORIA AND ALBERT MUSEUM», DE LONDRES.—Segons *Le Bulletin de l'Art Ancien et Modern*, Núm. 792, desem-

bre, 1932. Suplement de *La Revue de l'Art*, París, Núm. 340, desembre, 1932, p. 403, fotogravat, acaba d'ingressar en el gran Museu londinenc una escultura catalana de començaments del segle XII. Representa en alt relleu les imatges dels apòstols Sant Felip, Sant Judes i Sant Bartomeu, aguantant un llibre o tauleta, en el qual són inscrits els noms respectius. Aquell fragment formà part d'una gran composició - de la qual es coneixen d'altres fragments - que hi havia a l'antiga catedral de Vic. No solament l'obra té, per ella mateixa, un positiu valor artístic, sinó que és el primer spècimen d'escultura romànica catalana del Museu citat.

NOTICIARI

ACTIVITATS FOTOGRÀFIQUES DELS NOSTRES CONSOCIS.—En el IX Concurs anual de l'Agrupació fotogràfica de Catalunya, han obtingut premi els nostres consocis següents:

En la Secció de Bromur, el senyor Francesc Pontí la Medalla d'or, i Medalla daurada el senyor Joaquim Gasca.

En la Secció de Pigmentaris, el

senyor Josep Marimon medalla de bronze.

I en la Secció d'Autocromia, el senyor Josep M.^a Vilaseca.

Aquest any, en les dues primeres esmentades Seccions, actuaren de Jurat els senyors Rafel Arenyes, Samuel Sunyer i Ricard Opisso, i en la darrera Frederic Juandó, Miquel Aguiló i Antoni Paluzziè.